

ANDRZEJ LOREK*

MARSZAŁKOWSKA DZIELNICA MIESZKANIOWA I KARL-MARX-ALLEE

O WARTOŚCI ŚRODOWISKA MIESZKANIOWEGO,
GŁÓWNYCH ZAŁOŻEŃ ŚRÓDMIEJSKICH EPOKI SOCREALIZMU
W WARSZAWIE I BERLINIE

MARSZAŁKOWSKA RESIDENTIAL QUARTER AND KARL-MARX-ALLEE

ABOUT THE VALUE OF HOUSING ENVIRONMENT OF MAIN CENTRAL
TOWN PLANNING PROJECTS OF THE SOCIAL REALISM EPOCH
IN WARSZAWA AND BERLIN

Streszczenie

Tytułowy problem „mieszkać w mieście” kolejnej konferencji Instytutu Projektowania Urbanistycznego można odnieść do wartości mieszkania w historycznych strukturach istniejących miast, do ich współczesnych reinterpretacji, a także do futurologicznych wizji przyszłości. Świadczy to o uniwersalności tematu. Wybrane do analizy założenia Marszałkowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej z Warszawy i Karl-Marx-Allee z Berlina (dawniej Stalinallee) reprezentują charakterystyczne cechy zwartej i dobrze skomponowanej śródmiejskiej zabudowy mieszkaniowej obu stolic. Te cechy wynikają z teorii i praktyki socrealizmu, z jednej strony z przesłanek o charakterze ideologicznym, wręcz totalitarnym, a z drugiej – z funkcjonalno-przestrzennych. Omówione w artykule uwarunkowania powstania tych założeń urbanistycznych w Warszawie i Berlinie mogą stanowić przyczynek do dyskusji nad rolą mieszkania w śródmieściu i jego konsekwencjami dla mieszkańca i miasta.

Słowa kluczowe: kompozycja urbanistyczna, socrealizm

Abstract

"To live in the city", a theme problem of the successive Urban Planning Institute's conference may be referred to the value of living in the historic structures of the existing cities, to their modern reinterpretations and to the futurologic visions as well. It proves the versatility of the subject. Areas chosen to be analyzed: Marszałkowska Residential Quarter in Warszawa and Karl-Marx-Allee in Berlin (former Stalinallee) represent typical features of the dense and well-composed downtown residential housing of both capitals. Those features are caused by the theory and practice of the socialist realism, on the one hand those based on the ideological, even totalitarian premises, on the other hand those resultant to functional and spatial circumstances. Subjects discussed in the article, as creating conditions of those areas, might state contribution to the discussion on the role of living in the downtown and its consequences to the inhabitants and the city.

Keywords: urban composition, socrealism

* Dr inż. arch. Andrzej Lorek, Instytut Projektowania Urbanistycznego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

W 1945 roku dwa miasta, Warszawa i Berlin, leżały w gruzach. II wojna światowa zmieniła obraz polityczny Europy. Polska, Czechosłowacja, Węgry, Bułgaria, Rumunia i NRD znalazły się w zupełnie nowej sytuacji, której wyznacznikiem była totalitarna ideologia komunizmu i jej tragiczne konsekwencje w postaci twardego i bezwzględego terroru stalinowskiego. Jednolita polityka zagraniczna, przymusowe podporządkowanie wszystkich narodowych interesów wielkiemu hegemonowi – Stalinowi, wypełniły bez reszty przestrzeń polityczną, gospodarczą i kulturową narodów Europy Środkowo-Wschodniej. Istotnym elementem tej polityki była promocja nowej sztuki. Zdefiniowane, w wyniku konkursu na Pałac Sowie-
tów, zasady realizmu socjalistycznego zostały w 1949 roku implantowane w obszary kulturowe wymienionych państw. Tym samym Warszawa, która miała zniknąć z mapy świata, stała się po wojnie miejscem kreacji reprezentatywnych dla tego kierunku dzieł architektury i urbanistyki.

MDM – Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa – główna inwestycja w Warszawie, zrealizowana w latach 1949–1955, stanowi do dzisiaj przedmiot wielu, często kontrowersyjnych ocen i opinii. W tym samym czasie budowano Pałac Kultury i Nauki oraz Nową Hutę – wielkie założenia urbanistyczne, poprzez które dokonywała się ekspansja obcej kulturowo doktryny estetycznej epoki stalinowskiej – realizmu socjalistycznego. Nową Hutę i MDM tworzyli najwybitniejsi ówczesni polscy architekci i urbaniści.

Wraz z procesem projektowania MDM-u, Nowej Huty i tysięcy innych inwestycji, gmachów państwowych, obiektów kultury, uczelni, szpitali, przedstawionych w albumie Bohdana Garlińskiego¹, postępował w Polsce proces indoktrynacji ideologicznej całego społeczeństwa. W takiej atmosferze politycznej i społecznej podjęto decyzję o budowie MDM-u jako alternatywy dla będącej w gruzach zabudowy przedwojennej ul. Marszałkowskiej. Celem tej inwestycji było stworzenie reprezentacyjnych placów i ulicy do manifestowania przez klasę robotniczą poparcia dla rządzącej partii.

22 lipca 1950 roku zespół projektantów pod kierunkiem Stanisława Jankowskiego, Jana Knotheo, Józefa Sigalina i Zygmunta Stepińskiego zameldował o gotowości do rozpoczęcia realizacji MDM-u. W jej programie znalazło się 6000 mieszkań dla 45 000 mieszkańców, których łączna kubatura przekraczała ponad 3 miliony m³. Ponadto zaplanowano w jej strukturze urbanistycznej zlokalizowanie 12 żłobków, 22 przedszkoli, 11 szkół, 200 sklepów, barów i restauracji, a także 4 ośrodki zdrowia. Istotnymi kompozycyjnie elementami założenia było pięć placów: Konstytucji, Zbawiciela, Unii Lubelskiej, Politechniki i Na Rozdrożu.

22 lipca 1952 roku plac Konstytucji został oddany do użytku mieszkańcom Warszawy i szybko stał się jedną z najważniejszych przestrzeni publicznych miasta. Wraz z zabudową mieszkaniową MDM-u reprezentuje do dzisiaj najlepsze cechy śródmiejskiego środowiska mieszkaniowego. Wysoki standard architektury, bliskość środków komunikacji publicznej, dostępność do szerokiej gamy usług, w tym również uczelni, urzędów państwowych i kościołów stanowi o atrakcyjności mieszkania i życia w MDM-ie.

Dużą część ówczesnych decyzji inwestycyjnych budzi nadal w pełni uzasadnioną aprobatę. Odbudowa Starego i Nowego Miasta, przeprowadzenie trasy W-Z, opóźniona ze względów politycznych decyzja o realizacji doszczętnie zniszczonego Zamku Królewskiego – to wielki wkład naszego społeczeństwa w rozwój i zachowanie dziedzictwa kulturowego Warszawy. To decyzje, które łączyły Polaków w kraju i za granicą. Natomiast Pałac Kultury i Nauki, dar ZSRR, oraz realizacja MDM-u powstały na przekór historycznej tkanki urbanistycznej Warszawy, zostały wtłoczone w nowy wymiar przestrzenny stolicy, w którym gęstość zabudowy, począwszy od lat 50., malała i kolejnymi decyzjami przesądziła o dzisiejszym, niespójnym i pozbawionym indywidualności, wyglądzie stolicy Polski.

Aleja Stalina w Berlinie. Wschodnia prowincja Niemiec, która w wyniku II wojny światowej znalazła się w strefie okupacji radzieckiej jako Niemiecka Republika Demokratyczna, podlegała tym samym procesom politycznym i kulturowym, co pozostałe państwa bloku sowieckiego. Jednym z tych procesów była transplantacja realizmu socjalistycznego, który znalazł szybko swoich niemieckich propagatorów. Należeli do nich doktorzy Kurt Liebknecht i Lothar Bolz oraz profesorowie E. Collein i Hermann Henselmann. Dr Lothar Bolz² zdefiniował w szesnastu tezach zasady budowy miast socjalistycznych, dotyczące takich pojęć, jak miasto i jego oblicze, centrum jako rdzeń kształtujący miasto i komunikacja

obsługująca mieszkańców. W jednej z nich przyjmuje za pewnik, że³: „nie należy się uczyć urbanistyki tam gdzie jej nie ma i wcale być nie może, tj. w Ameryce i Anglii, lecz tam gdzie ona rzeczywiście istnieje, tj. w Związku Radzieckim”.

Głównym projektantem Alei Stalina był Egon Hartman, a autorem planu generalnego przebudowy Berlina w duchu socrealizmu był prof. H. Henselmann. Aleja Stalina, podobnie jak MDM, stanowiła przedmiot propagandowej promocji. Była celem wycieczek, m.in. grupy polskich architektów pod kierunkiem prof. S. Sielickiego⁴, a także przedstawicieli innych krajów. Stalinallee, obecnie Frankfurter Allee, w zjednoczonym po 1990 roku Berlinie stanowi reprezentacyjną arterię miejską, wzdłuż której można podziwiać poddane gruntownej rewaloryzacji budynki mieszkalne z czasów socrealizmu.

Podsumowanie

Zarówno MDM, jak i Stalinallee stanowią dla współczesnych analityków tego okresu w architekturze i urbanistyce europejskiej doskonałe pole badawcze. Jednym z nich jest dr Arnold Bartetzky, pracownik naukowy Centrum Nauk o Historii i Kulturze Europy Środkowo-Wschodniej w Lipsku. W wydanej przez MCK w Krakowie obszernej publikacji, będącej efektem konferencji⁵: „Naród – Styl – Modernizm”, A. Bartetzky prezentuje przegląd prac naukowych⁶ dotyczących okresu stalinowskiego w NRD. Równocześnie wskazuje na specyfikę tego kraju, w którym, jak pisze⁷: „paradygmat narodowy zlewał się w Niemczech z narodowosocjalistyczną przeszłością”. Częścią tej przeszłości była znacznie większa w skali wizja urbanistyczno-architektoniczna wielkiej osi Berlina wg projektu Alberta Speera. Oba przedstawione założenia pozostają częścią europejskiego dziedzictwa epoki socrealizmu, współtworzą śródmieścia obu stolic, są ich reprezentacyjnymi ulicami. Tworząca je zabudowa mieszkaniowa ma wysoki standard funkcjonalny. Wszystkie budynki cechuje dobry detal, indywidualnie skomponowane fasady zapewniające mieszkańcom wysoki stopień indywidualizacji miejsca zamieszkania.

Przypisy

¹ B. Garliński, *Architektura polska 1950–1951*, Instytut Urbanistyki i Architektury, PWT, Warszawa 1953, w albumie m.in. obszerna informacja o MDM-ie, s. 62-79.

² *Idem*, t. II, s. 360-368, obszerne omówienie zasad budowy miasta socjalistycznego wg teorii urbanistycznej socrealizmu wg dra Lothara Bolza, [za:] *Architektura i Biuletyn Instytutu Urbanistyki i Architektury* nr 1/1951, przedruk [za:] *Demokratischer Aufbau*, 9/10/1951.

³ *Ibidem*.

⁴ *Biuletyn Instytutu Urbanistyki i Architektury* nr 1/1954, relacja z wyjazdu polskiej delegacji do NRD, s. 3.

⁵ J. Purchla, W. Tegethoff (red.), *Naród – Styl – Modernizm*, Comité International d’Histoire de L’Art, (CIHA), Materiały Konferencji I zorganizowanej przez Zentralinstitut für Kunstgeschichte, Monachium oraz Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2006, s. 389.

⁶ *Ibidem*, A. Bartetzky, *W poszukiwaniu narodowej formy. O architekturze stalinowskiej w NRD i PRL*, s. 325-342, wskazuje na trzy podstawowe dzieła: T. Topfstedt, *Grundlinien der Entwicklung von Städtebau und Architektur in der Deutschen Demokratischen Republik 1949 bis 1955 (Podstawy rozwoju urbanistyki i architektury w NRD 1949–1955)* 2 tomy, Karl-Marx – Universität, Leipzig 1980; A. Schätzke, *Zwischen Bauhaus und Stalinallee. Architekturdiskussion im östlichen Deutschland 1945–1955 (Między Bauhausem i Aleją Stalina. Dyskusja architektoniczna we wschodnich Niemczech 1945–1955)*, Vieweg, Braunschweig–Wiesbaden 1991; W. Durth, J. Düwel, N. Gutschow, *Architektur und Städtebau der DDR (Architektura i urbanistyka NRD)*, 2 tomy, Campus Verlag, Frankfurt, New York 1998.

⁷ *Ibidem*, s. 325.

Two cities, two capitals, Warszawa and Berlin lied in ruin in 1945. Second World War changed the political view of the Europe. Poland, Czechoslovakia, Hungary, Bulgaria, Romania and East Germany found themselves in a completely new situation which determinant was a totalitarian ideology of communism and, as a result, strict and ruthless Stalin's terror. Uniform external politics, compulsory subordination of all the national businesses to the great hegemon Stalin entirely filled political, economic and cultural space of Central-Eastern Europe's nations. Essential element of this policy was promotion of the new art. Principles of the socialist realism, defined as an outcome of the Palce of Soviets architectural contest, were implemented in 1949 into the cultural areas of the mentioned countries. Ipso facto Warszawa, which was supposed to disappear out of the world's map, became a place for creation works of arcitecture and urban planning representative for this style, after the Second World War.

MDM (Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa) – Marszałkowska Residential Quarter, a leading investment in Warszawa being executed between 1949 and 1955, is a subject of various often controversial opinions and judges until today. Nowa Huta (literally New Steel Works) and Palace of Culture and Science, two huge town planning projects were under construction at the same time. They were the way to materially and ideologically express the expansion of social realism. Nowa Huta and MDM was created by the most prominent polish architects and town planners of that time.

Along with the process of designing MDM, Nowa Huta and thousands of new investments, state edifices, buildings of culture, universities and hospitals presented in Bogdan Garliński's album, there was a progressing process of ideological indoctrination of the entire society. That was a social and political atmosphere in the time of decision to construct the MDM, as an alternative to lying in ruin pre-war buildings of Marszałkowska street. This investment was aimed to create a representative square and a street as a place for the wroking class to manifest its support for the ruling party.

On July 22nd, 1950 a team of designers, conducted by Stanisław Jankowski, Jan Knothe, Józef Sigalin and Zygmunt Stepiński announced being ready to start execution of the MDM. Its programme contained 6000 apartments for 45 000 people, with its total cubic capacity exceeding 3 million cubic metres. Furthermore, it was planned to place 12 nurseries, 22 kindergartens, 11 schools, 200 shops, pubs and restaurants and 4 healthcare centres in its town planning structure. Important compositive elements of the whole area were five squares: Konstytucji, Zbawiciela, Unii Lubelskiej, Politechniki and Na Rozdrożu.

On July 22nd, 1952 plac Konstytucji (Constitution Square) was given to the inhabitants of Warszawa and quickly became one of the most important public spaces in the city. Constitution Square, along with the residential housing of the MDM represents all the features of the central residential environment. High standard of the architecture, proximity of the means of mass transport, accessibility of the wide range of services, including universities, churches and state offices, states about the attractiveness of living in the MDM.

A great part of the the then time investments still meets the deserved approval. The reconstruction of the New and Old Town, executing the W-Z route, decision about constructing a completely ruined Royal Castle delayed due to political reasons – that was the great contribution of our society in development and maintaining the cultural heritage of Warszawa. These were the decisions uniting Poles in the country and abroad. However, the Palace of Culture and Science, a gift from USSR and realisation of MDM were created in defiance of historical town planning tissue of Warszawa, were packed into the new spatial dimension of the capital, which density of buildings decreased starting in 50s, and with the following decisions caused the today's incoherent and devoid of individuality image of our capital.

Stalin's Avenue in Berlin. Eastern part of Germany, which due to World War II came under the soviet occupation zone as a German Democratic Republic, was under the same political and cultural processes as the rest of the countries of the soviet block. One of them was transplantaion of the real socialism, which quickly occured in finding its german propagators: doctors Kurt Liebknecht and Lothar Bolz and Professors E. Collein and Hermann Henselmann. Doctor Lothar Bolz defined the 16 theses which

contained the rules of constructing socialist cities, referring to such concepts as the city and its appearance, the centre as the core shaping the city and communication serving the inhabitants. In one of the theses Bolz assumed that: *there is no way to learn town planning where it does not exist and certainly can not exist – in America and England. It should be learnt where it in fact exists – in Soviet Union.*

The main designer of the Stalinallee was Egon Hartman and the author of the general plan of the Berlin's reconstruction in the social realism style was Professor H. Henselmann. Avenue of Stalin like MDM was a subject of the propagandist promotion. It was a destination of trips, e.g. of a group of Polish architects conducted by Professor S. Sielicki and representatives of other countries as well. Stalinallee, called Karl-Marx-Allee in the united after 1990 Berlin, is a representative urban artery with renovated residential buildings of the social realism epoch along.

Summary

Both MDM and Stalinallee state a perfect research field for the analysts of that time in the European architecture and town planning. Doctor Arnold Bartetzky, a research worker of the Centre of Sciences of History and Culture of the Central-Eastern Europe in Leipzig is one of them. In an extensive publication being an effect of the conference "Nation Style Modernism" and published by International Centre of Culture in Kraków, A. Bartetzky presents a survey of the scientific works on the Stalinism times in GDR. Simultaneously he points the specificity of this country, where, according to him: *a national paradigm mixed itself with the national socialist past.* A part of this past was a much greater in scale, architectural and town-planning vision of the great axis of Berlin, designed by Albert Speer. Both presented town-planning projects are still a part of the heritage of European social realism, compose together centres of both capitals, are their representative streets. Residential housing that they are composed of has a high functional standard. All the buildings are featured with the good detail, individually composed facades provide a high rate of individualism of the place of living for the inhabitants.

Endnotes

¹ B. Garliński, *Architektura Polska 1950–1951*, Instytut Urbanistyki Architektury, PWT, Warszawa 1953, w albumie m.in. obszerna informacja o MDM, p. 62-79.

² *Ibidem*, t. II, p. 360-368, obszerne omówienie zasad budowy miasta socjalistycznego wg teorii urbanistycznej socrealizmu wg dr Lothara Bolza, za: *Architektura i Biuletyn Instytutu Urbanistyki i Architektury* nr 1/1951, przedruk za: *Demokratischer Aufbau* 9/10/1951.

³ *Ibidem*.

⁴ Biuletyn Instytutu Urbanistyki i Architektury nr 1/1954, p. 3, relacja z wyjazdu polskiej delegacji do NRD.

⁵ J. Purchla, W. Tegethoff (red.), *Naród Styl Modernizm*, Comité International d'Histoire de L'Art, (CIHA), Materiały Konferencji I zorganizowanej przez Zentralinstitut für Kunstgeschichte, Monachium oraz Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2006, p. 389.

⁶ *Ibidem*, A. Bartetzky, *W poszukiwaniu narodowej formy. O architekturze stalinowskiej w NRD i PRL*, p. 325-342, wskazuje na trzy podstawowe dzieła: T. Topfstedt, *Grundlinien der Entwicklung von Städtebau und Architektur in der Deutschen Demokratischen Republik 1949 bis 1955 (Podstawy rozwoju urbanistyki i architektury w NRD 1949–1955)* 2 tomy, Karl-Marx – Universität, Leipzig 1980; A. Schätzke, *Zwischen Bauhaus und Stalinallee. Architekturdiskussion im östlichen Deutschland 1945–1955 (Między Bauhausem i Aleją Stalina. Dyskusja architektoniczna we wschodnich Niemczech 1945–1955)*, Vieweg, Braunschweig–Wiesbaden 1991; W. Durth, J. Düwel, N. Gutschow, *Architektur und Städtebau der DDR (Architektura i urbanistyka NRD)*, 2 tomy, Campus Verlag, Frankfurt, New York 1998.

⁷ *Ibidem*, p. 325.

Bibliografia – Bibliography

- [1] Bartezyk A., *W poszukiwaniu narodowej formy. O architekturze stalinowskiej w NRD i PRL*, [w:] J. Purchla, J. Tegethoff (red.), *Naród – Styl – Modernizm*, CIHA, Materiały Konferencji I, Kraków–Monachium 2006, 325-342.
- [2] Garliński B., *Architektura polska 1950–1951*, IUA, PWT, Warszawa 1953.
- [3] Goldzamt E., *Urbanistyka krajów socjalistycznych*, Arkady, Warszawa 1971.
- [4] Jankowski S., *MDM – Marszałkowska 1730–1954*, Czytelnik, Warszawa 1955.
- [5] Kotarbiński A., *O ideowości i ideologii w architekturze i urbanistyce*, Arkady, Warszawa 1985.
- [6] Lorek A., *Geneza powstania i rozwoju realizmu socjalistycznego w architekturze i urbanistyce na tle przemian społeczno-politycznych w Europie w latach 1917–1955*, praca doktorska pod kierunkiem prof. zw. arch. Witolda Cęckiewicza, Kraków 1992.
- [7] Lorek A., *Nowa Huta na tle miast socrealistycznych*, [w:] A. Biedrzycka (red.), *Nowa Huta – Architektura i twórcy miasta idealnego – niezrealizowane projekty*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, z cyklu: Dzieje Nowej Huty, Kraków 2006.
- [8] Ostrowski W., *Urbanistyka współczesna*, Arkady, Warszawa 1975.
- [9] Tscheschner D., *Sixteen Principles of Urban Design and the Athens Charter?*, [w:] T. Scherr, J.P. Kleihues, P. Kahlfeldt (red.), *City of Architecture of the City Berlin 1900–2000*, Nicolai Verlag, Berlin 2000, 259-270.

Źródła ilustracji: il. 1–2 [za:] B. Garliński (s. 62-63); il. 3 [za:] J. Zachwatowicz, *Architektura polska*, Arkady, Warszawa 1966, fot. 317; il. 4–7 [za:] D. Tscheschner, s. 262-263; il. 8. [za:] D. Laubner, *Berlin aus der Luft Fotografiert*, Nicolai Verlag, Berlin 2001, s. 81.

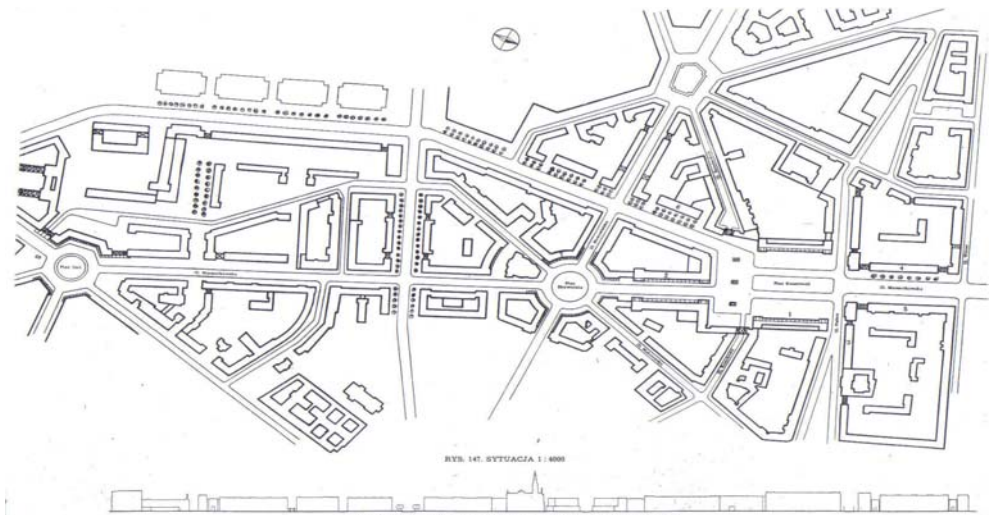

Il. 1. Plac Konstytucji otwarty w dniu 22 lipca 1952 roku

Ill. 1. Constitution Square opened on July 22nd, 1952

II. 2. Kompozycja zabudowy Marszałkowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej z sylwetką założenia

III. 2. Composition of buildings of the Marszałkowska Residential Quarter with the outline of the area

II. 3. Zdjęcie lotnicze placu Konstytucji – reprezentacyjnej przestrzeni publicznej MDM-u

III. 3. Bird's eye view photo of the Constitution Square – a representative public space of the MDM

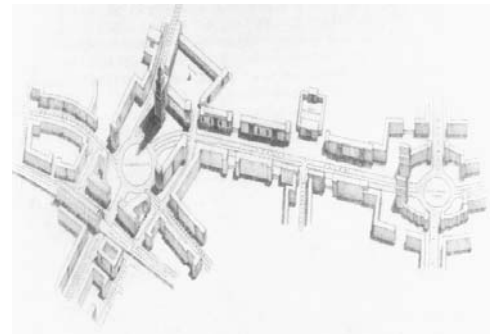

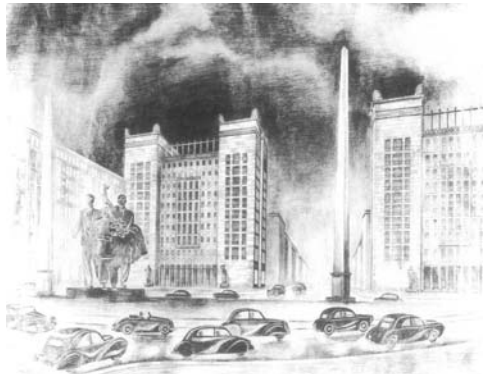
II. 4. Koncepcja zabudowy Stalinallee w Berlinie, autor Egon Hartman

III. 4. Conception of the buildings along Stalinallee in Berlin, autor Egon Hartman

II. 5. Dopelnienie kompozycyjne Stalinallee z 1953 r. projekt wieżowca na Frankfurter Tor, Hermann Henselmann

III. 5. A compositive suplement of the Stalinallee, 1953 design of the skyscraper at Frankfurter Tor, Hermann Henselmann

II. 6. Wizja zabudowy Strausburger Platz z 1951 roku w ciągu Stalinallee wg projektu Hermanna Henselmanna

III. 6. A 1951 vision of buildings around Strausburger Platz, along the Stalinallee, designed by Hermann Henselmann

II. 7. Perspektywa ww. wieżowca, projekt Hermanna Henselmanna

III. 7. Perspective of the mentioned skyscraper, designed by Hermann Henselmann

II. 8. Zdjęcie lotnicze fragmentu zrewaloryzowanej zabudowy socrealistycznej Karl-Marx-Allee (d. Stalinallee) z charakterystycznymi wieżyczkami przy Frankfurter Tor z lat 1957–1960 wg projektu Hermann Henselmanna

III. 8. A bird's eye view of the fragment of the restored social realism buildings at Karl-Marx-Allee (former Stalinallee) with characteristic towers next to Frankfurter Tor, 1957–1960, designed by Hermann Henselmann